

Az anatómia és az élettan kulturális vetülete

Minden társadalom tagjai számára az emberi test többet jelent, mint egy fizikai organizmust, lebegő egészség és betegség között. Összpontosítja a képzetek együttesét a pszichológiai és társadalmi jelentőségéről, struktúrájáról és funkciójáról. Felépítéséről és funkciójáról szóló elképzeléseink megjelennek szociális és pszichológiai szinten is. A testkép fogalmához tartozik az is, hogyan éljük meg és mennyire vagyunk tudatában saját testünknek. Fisher¹ definíciója szerint a testkép kettős természetű: egyrészt kollektív attitűdök, érzések, és elképzelések összessége, másrészt a szomatikus élmények percepciójának, szerveződésének és integrálásának a folyamata. A kultúra, amiben felnövünk, megtanít minket arra, hogyan érzékeljük és magyarázzuk testi változásainkat, hogyan különítsük el a fiatal testet az időstől, a beteget az egészségestől, a jó állapotú a leromlottól, és hogy mit értünk lázon, mit jelent a fájdalom, mikor mondjuk, hogy idegesek vagyunk, mikor vagyunk ügyetlenek, és hogy mely testrészeink privátak, intímek melyek „községek” és arra is, hogy vannak szociálisan elfogadható, és vannak tisztátalan testi törvények.

A testkép tehát a családban, kultúrában, társadalomban való felnövekvés, a szocializáció során alakul ki, egyéni színezettel módosítva.

Általánosságban a testkép 4 összetevőből áll:

1. Elképzelések az optimális alakról, nagyságról, ruházatról és a testfelszín díszítéséről.
2. Elképzelések a testhatárokról.
3. Elképzelések a test belső felépítéséről.
4. Elképzelések arról, hogy hogyan működik a test.

A testkép mind a négy összetevőjét szociális és kulturális, valamint egyéni tényezők alakítják ki, és az így kialakult testkép jelentős hatást gyakorol testünk működésére és az egészségünkre.

Az alak, a nagyság, a ruházat és a testfelszín díszítése

Minden társadalomban az emberi testnek egyszerre van *szociális* és *fizikai* realitása. A test alakja, mérete és díszítettsége az információ *kommunikálásunk* módja tulajdonosa társadalmi helyéről. Informál a korról, a nemről, státuszról, foglalkozásról, a különböző – vallási vagy világi – csoportokhoz való tartozásról. Az információk egy részét kultúra speci-

fikus, még akár szubkultúrákon belül is különböző gesztusok és testtartások kommunikálják. Pl. az orvosok, papok, rendőrök, bolti eladók testbeszéde nagyon különbözik egymástól, és egészen eltérő információkat közvetít. A ruházat is jelölheti a társadalmi rangot és a foglalkozást, ahogy a nyugati világban a nyercbunda és az arany ékszerek a gazdagságot jelzik, szemben a szegények rosszul szabott ruháival. Hasonlóan a nyugati orvosok fehér köpenyének, vagy a nővérek fityulájának nemcsak praktikus, tisztasági és fertőzést megelőző, de *szociális* funkciója is van, jelzi az egyénnek egy foglalkozási csoporthoz tartozását, az őt megillető jogokkal és privilégiumokkal együtt (lásd 9. fejezet). A szociális pozíció változását kísérheti a ruházat megváltoztatása; egy görög faluban például az özvegyek fekete ruhát és fátylat viselnek, vagy a nyugati egyetemeken bizonyos időszakokban hordott uniformis a talár. A test díszítése és ruházata tehát jelzi az egyén helyzetét a társadalomban, és ezzel fontos szociális funkciót tölt be, azonban a test védelmét szolgáló hasznosága ennél sokkal nyilvánvalóbb.

Az egész világon elterjedt a test formájának, méretének vagy a testfelszínnek mesterséges megváltoztatása, aminek szintén számos szociális aspektusa van. Ide a tartoznak a testcsonkítás extrém formái, amiről majd később még lesz szó. Elválaszthatatlan ettől – különösen nők esetében – a kulturálisan meghatározott „szépségideál” az optimális alak és méret elérésére. Polhemius² számos ősi, az iparosodás előtti társadalomban is használt testformáló beavatkozásról számol be. Néhány ezek közül: a csecsemő koponyájának mesterséges formálása Peru egyes részein; a fogak kicsorbítása és kiütése elő-Kolumbiában, Mexikóban és Equádorban; a mellkas és a lábak bemetszése Új-Guineában és Közép-Afrika egyes részein; a nők lábának láncolása a császárság idején Kínában; a lányok mesterséges hízlalása Nyugat-Afrika egyes részein; a test tetoválása Tahitin és néhány bennszülött amerikai csoportban; nagy ajak és fülcimpa díszek Brazíliában az Amazonas mentén, Észak-Afrikában és Melanéziában; fül és orrgyűrűk használata Timbuktuban és Malin. A csonkítás legelterjedtebb formája a csaknem 5000 éves múltú circumcízio, a körülmetélés, a világ népességének 1/6-a ma is gyakorolja.³ A legellentmondásosabb a nők circumcízioja és ennek különböző formái.⁴ Ez a külső genitáliák teljes vagy részleges eltávolítását jelenti, amit egy hónapos kortól pubertás korig hajtanak végre a lányokon. Körülbelül 80 millióra tehető ma azoknak a lányoknak és asszonyoknak a száma a világon, akik circumcízión estek keresztül első sorban az Afrikai Szaharában, az arab világban, Malajziában, Indonéziában, és néhány nyugaton élő emigráns csoportban.⁵ Sok helyen – első sorban vidéken – stigmatizáltak és férjet sem találnak azok a nők, akik nincsenek körülmetélve. 1982-ben a WHO felemelte a szavát a női circumcízioval szemben is javasolta, hogy az egészségügy semmilyen körülmények között se végezzen nőknél körülmetélést.

Az ilyen csonkítások egészségügyi rizikója nyilvánvaló. Például a női körülmetélés fertőzés, vérzés, a szomszédos szervek károsodásának, hegyszövet képződésének forrása, hosszútávon vizeleti és menstruációs

panaszokhoz és szülési nehézségekhez vezet.⁵⁶ A testcsontkítások néhány formája akár közvetetten, kedvező is lehet egészségügyi szempontból a populációra nézve. A fiatal korban elvégzett férfi körülmetélésről ismert, hogy védi a nőket a méhnyakráktól.⁵⁷ Sierra Leone lakói, a mendé-k akiknél a hegesítés a „szkarifikáció”: közösségi rituálé, és a hegeknek védő hatást tulajdonítanak, sokkal lelkesebben vetik alá magukat, mint azon közösségek tagjai, ahol hiányoznak ilyen rituálék és hiedelmek.⁵⁸ Nyugaton a bemetszések és a tetoválás (mindkettő a helyi fertőzés, a szérum hepatitis és az AIDS veszélyét rejtő magában) igen ritka, legfeljebb tengerészek és katonák között fordul elő.

Az öncsonkításnak és a test megváltoztatásának számos módját használják nyugaton is – különösen a nők –, hogy alkalmazkodjanak a „szépség” kulturálisan meghatározott ideáljához. Ilyen a fogszabályozó széles körű elterjedése, hogy a frontfogakat kiegyenesítsék; az orr, a fül, a tokák plasztikai sebészete; a fülkifúrás, a testépítő étrend; az emlőprotézisek, a ráncalanító műtétek; a hajbeültetés; műfogak beültetése, műszempillák, műkörömök használata. Ilyenek az elsősorban nőknél divatos fogyasztó diétás programok is (mint a milliókat vonzó „súlyfigyelés”, és egyéb önszorgító csoportok), annak érdekében, hogy testsúlyukat „vonzó mértékűre” csökkentsék. Feltételezhető, hogy az anorexia nervosa – a testképnek és a testtel való elégedetlenségnek patológiás eltorzulása – csak olyan társadalmakban alakul ki, ahol a női karcsúság kívánatos és jutalmazott érték,⁵⁹ és csak a kulturális értékek kontextusán belül lehet megérteni.⁶⁰ Orbach⁶¹ szerint ez néhány nő elnyomással szembeni szimbolikus „éhség-sztrájkja” a nyugati társadalmakban. Ezzel ellentétben Nyugat Afrika egyes részein inkább hizlalt házakba küldik a gazdag lányokat, ahol zsíros ételekkel etetik őket, minimális testmozgást végeznek azért, hogy kövérek és sápadtak legyenek.⁶² Ott ugyanis ez a gazdagság és termékenység kulturálisan elfogadott szimbóluma, testformája. Ehhez hasonlóan az Új Guineai fennsíkon élő Enga népcsoportban egy fiatal lány számára „sima, fényes, kövér teste” a legfontosabb érték, egy sovány lánynak pedig nem sok esélye van a férjhezmenetelre.⁶³

Nyugaton az „elhízás” az egyik legfőbb egészségügyi probléma és súlyos szociális stigmának számít. Ritenbaugh⁶⁴ véleménye szerint a kövérség okainak orvosi leírása nem más, mint a torkosság, a lustaság (5. fejezet) és az önkontroll hiány tradicionális megbélyegzésének modern megjelenése.

A testforma megváltoztatása mellett olyan speciális ruhákat és eszközöket is kifejlesztettek a szépségideál elérése érdekében, mint a fűző és más elszorító alsóruhák, a magas sarkú cipők, amelyek mind károsak az egészségre. A kozmetikumok és dezodorok – amik bőrrallergiát és kontakt dermatitist okozhatnak – szintén a nyugati kultúra mindennapos részei, ahol más kultúrákkal ellentétben a testszag zavarónak számít.

Bár a test nagy részét ruhával takarjuk, a test egyes pontjait sokkal sebezhetőbbnek tartjuk másoknál. Ezt mutatja az az angliai vizsgálat⁶⁵ ami a „hideg”, a „fagy”, és a „láz” hatásáról szóló elképzeléseket vizs-

gálta. Néhány testrészt mint a fejtetőt, a nyakat és a lábat sokkal érzékenyebbnek, védtelenebbnek tartunk a külső hideggel a nyirkossággal és a huzattal szemben. „Megfázhatunk”, ha megázik a fejünk vagy „ha pocsolóba” vagy „hideg földre lépünk”. A „láz” annak az eredménye, hogy a „bacillusok...” és „vírusok” behatolnak a testnyílásokon – mint például a végbél, húgycső, torok, orr és fül – keresztül a szervezetbe.

Olyan kulturális hatások mint a sebészeti beavatkozások is jelentős hatással vannak a testképre. Különösen az olyan operációk, mint az amputáció, mastectomia, és olyan kezelések, mint a radioterápia és kemoterápia, amik hajhullást és egyéb fizikai változásokat eredményeznek.

A személyes és a szociális test

Amint az előbbiek is mutatják, bizonyos értelemben minden embernek két teste van: egy *személyes*, „saját” test (mind fizikai mind pszichológiai értelemben), ami már a születéstől létezik, és egy *szociális* test, ami a szocializáció során alakul ki.

A szociális test a testkép igen lényeges része, a fizikai és pszichológiai élmények feldolgozásának és értelmezésének kerete.⁶⁶ Eszköz is egyben, ami által a társadalom befolyásolja és meghatározza az egyén fizikai létét. Ez a társadalmi befolyás (vagy „test-politika”) minden szempontból erős kontrollt jelent a személyes test felett: megszabja alakját, formáját, ruházatát, táplálkozását, mozgását, egészséges és beteg viselkedését, szaporodási, munka és pihenési aktivitását egyaránt.

Douglas⁶⁷ kimutatta, hogy kétirányú kapcsolat van a fizikai és szociális test kialakulása között, mindkettő befolyásolja a másikat. Nemcsak a társadalom alakítja a testet, hanem a test is olyan „természetes szimbólumok” rendszerét nyújtja, amivel a társadalom megérti saját magát, aminek segítségével szerveződik. A kormány mint „fej”, a közösség mint a társadalom „jelke”, a politika „jobb” és „bal” oldali spektrumáig. Gordon szerint⁶⁸ ez a közeli kapcsolat a testi és a szociális elképzelések között azt jelenti, hogy a különböző társadalmak különböző testképet alakítanak ki. Nyilvánvaló a párhuzam a nyugati társadalmak autonóm személyiségű tagjai, és azon elképzelés között, hogy a test önálló részekből épül fel, egyeseket el lehet távolítani, és a felesleget kivágni és más részeket lecserélni anélkül, hogy az egész működését fenyegetné. Ahogy eddig is írtuk, a nyugati testkép különbözik a világ más részein, például a Japánban kialakult testképtől.

A test határai

Az egyén határai egyetlen emberi közösségben sem szükségszerűen egyeznek meg a testhatárokkal, a „személyes identitást” messze a bőrtől kiterjesztjük. A test több „szimbolikus bőrral” van körülvéve, amelyek közül néhány látható, néhány nem. Hall⁶⁹ például a tér négy, látha-

atlan koncentrikus körként írta le a középosztálybeli amerikaiak testhatár-távolságait. Ezek:

1. Az *intim* zóna (0-60 cm). Ide csak azok léphetnek be, akikkel bizalmas, fizikai kapcsolatban vagyunk,
2. A *személyes* tér: (60-120 cm) kisebb intimitást feltételez, de még a személyes határon belül van. Védőburok, amit az egyén fenntart önmaga és mások között.
3. A *szociális* tér (1,2-3,6 m). A mindennapi élet személytelen üzleti és következményes szociális tranz- és interakcióinak a színtere.
4. A *nyilvános* zóna (3,6 m). Ahol már nincs szociális és személyes interakció.

Hall szerint ezeknek a láthatatlan „buborékoknak” a formája, alakja, nagysága igen nagymértékű variabilitást mutat különböző társadalmi, kulturális csoportokban, és a világ különböző részein: például az amerikaiak, angolok, franciák, németek, arabok között. Egy idegen behatolása ezekbe a láthatatlan „bőrökbe”, különösen az első kettőbe (még az egészségügyi személyzeté is) durva, invazív, fenyegető élményt jelent az egyén számára.

Egyéb szimbolikus határok is segítenek az egyén „éntudatának” kialakításában, mint a ruházat, a szoba és ház falai, az autó, a kertületek, a városok külső határai, egy etnikai csoporthoz tartozás, és államhatárok. Azokban a kultúrákban, ahol a *csoporthoz* sokkal fontosabbnak tartják, mint az egyént, egy-egy csoport alkot egy „bőrt” (például a család tagjai, a törzs, etnikai csoport, falu vagy munkahely) néha még az állatok, a lakás, vagy az ősi föld is beletartozik. Ez a „kollektív” én olyan szimbolikus határral zárul, ami messze az emberi testen túl végződik, magába foglalja a világ egy részét is. Például Tamura és Lau²⁰ szerint Japánban a csoport sokkal központibb helyen van, mint az én, így az intimítás is a személyes térben zajlik le, ellentétben a „bőr határolt énű” nyugati világban. Ezt a gondolatmenetet alkalmazhatjuk akkor is, amikor meghatározzuk az egyén halálának pillanatát. Sok társadalomban az egyén nem szükségszerűen uralja, „birtokolja” saját testét, úgy, ahogy a nyugati világban ez általános. Jadhav²¹ leírja, hogy Észak-India egyes részein az emberek hogyan gondolkodnak az ardhanga-ról, azaz a „fél-testről”. A férjezett asszony bal oldala a férjéhez és a férj rokonságához tartozik, és minden házastársi konfliktust ezzel fejez ki fájdalom, bénulás vagy egyéb tünetek formájában.

A testhatárok nem állandóak, változik az érzelmi állapottal, betegséggel, rokkantsággal, a sebészeti beavatkozások (amputáció, mastectomia, emlőplasztikák, transzplantációs sebészet), a modern orvosi kezelések, mint radioterápia, és az in vitro fertilizáció által, valamint olyan fiziológiai állapotokban, mint a terhesség, elhízás és súlyvesztés. Kaufman²² szerint amerikai betegek az agyvérzést úgy élik meg, mint testük elleni olyan támadást, amit a természetes és jó énjük visel el. A bénulások azzal, hogy nem tudjuk gyógyítani, gyakran okoznak törést a

„test”- és az „énhatárok” között. Az egészséges „én”, a személyiség, amint jobban lesz, szembetalálja magát egy örökre károsult testtel. Mivel a jelenlegi amerikai kultúra kiemelten hangsúlyozza, hogy „sok gyakorlással és erőfeszítéssel visszafordíthatóak a betegség következményei és visszaszerezhetőek az elvesztett képességek,”²² az agyvérzés áldozatait, akik erre képtelenek, mindezt úgy értelmezik (és gyakran mások is a környezetükben) mint a morális gyengeség, a bűn vagy kontrollvesztés jeleit.

A test belső szerkezete

A legtöbb ember a test belső felépítéséről csak találgat. Anatómiai Boncolási tapasztalat, a csontváz és az anatómiai atlaszok, vagy röntgenképek ismerete nélkül a test szerkezetére vonatkozó elképzeléseket leginkább a folklór, néphit, könyvek, magazinok, és a személyes élmények és elméletek formálják. Ennek a „belső testképnek” a fontosságát az adja, hogy befolyásolja a testi panaszok észlelését, azok elmondását, és az orvosi kezelésre adott reakciót is. Például egy 20 éves londoni nő betegnek a panaszai alapján azt mondták, hogy gyomorégésben szenved (angolul heartburn – szó szerint „szívégés” szó szerint) és antacidokat írtak fel. Egy héttel később ugyanezekkel a tünetekkel felkeresett egy másik orvost és bevallotta, hogy egyáltalán nem szedte a gyógyszert. A kérdésre, hogy miért nem követte az első orvos utasításait, azt válaszolta, hogy „természetes, hogy nem szedtem a gyógyszert, hiszen honnan tudhatta volna az orvos, hogy mi a betegségem, mikor soha nem vizsgálta meg a szívem?”

Jó néhány tanulmány készült azzal kapcsolatban, hogyan képzelik el az emberek testük felépítését. Boyle²³ 234 beteget vizsgált meg egy több választásos kérdőív segítségével, hogy felmérje tudásukat a test felépítéséről, és funkciójáról, és az adatokat összehasonlította 35 orvos adataival. Komoly eltéréseket talált a két csoport válasza között, különösen a belső szervek lokalizációját illetően. Például a betegek 14,9%-a úgy gondolta, hogy a szív a mellkas nagy részét elfoglalja, 58,8% a gyomrot az egész hasüreget kitöltő szervnek képzele a deréktól az ágyékig elhelyezkedően, 48,7% a veséket mélyen az ágyék területére, 45,5% pedig a májat a hasüreg alsó részére, a medencék fölé helyezte. Pearson és Dudley²⁴ egy másik tanulmányban 81 hasi műtét előtt álló férfit és nőt vizsgált. 229 – a belső szervek lokalizációjára vonatkozó – válasz közül csak 28% volt helyes, 14% bizonytalan, és 58% volt hibás. 15% szinonimának tartotta a gyomrot és a hasüreget, 14% úgy gondolta, hogy két máj van a test két oldalán, 18% az epehólyagot a vizelettel hozta kapcsolatba, vagy a kismedencébe lokalizálta, illetve mindkét típusú hibás válasz együtt is előfordult. Ilyen testkép feltétlenül befolyásolja azt, hogyan értelmezi és mondja el tüneteit a beteg. Például bizonytalan mellkasi diszkomfort érzést „szívbetegség” jelének tarthat a beteg, még akkor is, ha az orvos meg

van győződve arról, hogy nem az, vagy „gyomorfájdalomként” értekelheti különböző eredetű hasi panaszait.

Azok az elképzelések, hogy mi van a „testen belül”, folyamatosan változnak. Változhatnak a fizikai és pszichológiai állapottal, és a korral is. Tait és Ascher²⁵ megvizsgálták ezeket a fogalmakat 107 pszichiátriai osztályon kezelt betegnél, 105 haditengerészeti akadémiai felvételizőnél, 55 sebészeti vagy általános osztályon kezelt katonánál és 22 hatodikos tanulónál. A pszichotikusok rajzain rendezetlenség, konfúzió, bizonytalanság látható, jellegzetes forma, méret, pozíció hangsúlyozások és disztorziók. Közismert, hogy a gyerekek rajzaiban a nemi szervek gyakran kimaradnak, míg az izom és csontrendszer kifejezetten hangsúlyozott. Az általános és sebészeti osztályok betegei a betegségükkel kapcsolatos szerveket hangsúlyozzák, mint a tüdő, vesék vagy csontizom rendszer. Egy „neurodermatitiszes” beteg például emberrajzában a bőrfelszínt rajzolta le, a bordákat mint a test belső szerkezeteire tett egyetlen utalást is csak jelzésszerűen.

A betegséget gyakran jelöli az involvált szerv vagy testrészt, úgy, mintha az idegen lenne a testtől és csak részlegesen tartozna kontrollja alá.²⁶ Ez a stratégia segít visszautasítani a kellemetlen vagy aggasztó testi tüneteket, és fenntartani a mai modern idealizált testképet, ami szerint az egészséges test összes funkciója teljesen az irányításunk alá tartozik.²⁷ Pszichoszomatikus betegek „leggyengébb” testrészüket, ami csak részlegesen tartozik irányításuk alá, teszik felelőssé zavaró tünetekért – mint váratlan hányás vagy hasmenés – mint az „irritábilis kolon”, „gyomoridegesség” vagy „gyenge szív”²⁷ esetében.

A testkép hatása megnyilvánul a funkcionális – pszichogén – tünetekben is. Waddell és mtsai.²⁸ 350 amerikai és angol derékfájós beteg pszichogén, organikus alapok nélküli tüneteinek megoszlását vizsgálták. A tünetek – mint a zsibbadtság, reszketés, gyengeség – megoszlása nem felelt meg a neurológiai elváltozásoknak, inkább olyan testrészek szerint szerveződött, mint a térd, ágyék, derék. Walters²⁹ tanulmányában a „hisztériás” és „pszichogén regionális fájdalom” olyan területeken és megoszlásban jelentkezett, ami inkább a beteg testképével volt összefüggésben (különösen az egyes „idegek” lefutásáról és működéséről alkotott elképzeléseivel), mint a valós anatómiai viszonyokkal. Ilyen a „kesztyű”, a „zokni”-alakban kiterjedő hisztériás fájdalom, zsibbadás és bénulás.

Esettanulmány: Testkép

Kleinman és mtsai.³⁰ egy olyan esetet írtak le, ami jól példázza, hogy a beteg testképe hogyan befolyásolhatja viselkedését és az orvosok reakcióját. Egy 60 éves nőbeteg a Massachusetts Kórházban, Bostonban arteriosclerotikus szívbetegségben, krónikus kongesztív szívelégtelenségben és másodlagos pulmonáris oedémában szenvedett. Ahogy gyógyulni kezdett, úgy kezdett viselkedése bizarrá válni, hánytatta magát, és gyakran az ágyba vizelt. Pszichiátert hívtak, aki rövid idő alatt kiderítette, hogy a beteg saját elképzelései szerint

teljesen értelmesen viselkedik. Az orvosok azt mondták neki, hogy „víz van a tüdejében”. Vízvezeték-szerelő lánya és felesége lévén elképzelése szerint a testben a mellkas csövekkel kapcsolódik a szájhoz és a húgycsőhöz. Ezért megpróbált a tüdejéből hányással és gyakori vizeléssel annyi vizet eltávolítani, amennyit csak tudott. A gyakori vizeléssel is a vízajtást szerette volna segíteni, mivel azt mondták neki, hogy a vízajtó vizelet formájában távolítja el a mellkasából a vizet. Ahogy anatómiai ábrák segítségével elmagyarázták neki, hogyan is működik az emberi test „csőhálózata”, bizarr viselkedése azonnal megszűnt.

A test működése

A test felépítéséről való elképzeléseknek is klinikai jelentőségük van, mégis a test működéséről szóló hiedelmek sokkal fontosabbak az emberek viselkedésének formálásában. A funkcióról való elképzelések a következőképpen szerveződnek:

1. A belső működés.
2. Hogyan befolyásolják a működést a táplálkozás, a környezet és a külső hatások.
3. A test működésének végtermékei mint a széklet, és menstruációs vér természete.

A következőkben néhány elméletet vizsgálom meg részletesen kapcsolatos nagyszámú laikus elképzelés körül:

Az egyensúlyelméletek: Az egyensúly és felbomlása

A szervezet egészséges működésével kapcsolatos elméletek többsége azon az előfeltevésen alapul, hogy a test egyes alkotórészei között harmonikus *egyensúly* kell, hogy fennálljon. Ez az egyensúly különböző mértékben függ olyan külső hatásoktól, mint a táplálkozás, környezeti vagy természetfeletti erők, és belső tényezőktől, mint az öröklött gyengeség vagy pszichés állapot. A legismertebb ezek között az ősi Kínából és Indiából származó *humorális* teória, amit Hippokratész hozott be az orvostudomány rendszerébe. Hippokratész (i.e. 460) szerint a testben négy testnedv található, a vér, a nyál, a fekete és a sárga epe. Az egészség ezen nedvek optimális megoszlásából származik, és amint ez az egyensúly felbomlik, a szervezet megbetegszik. Az egyensúlyt a táplálkozás, a környezet, sőt, az évszakok is befolyásolják. A betegségek kezelése az egyensúly helyreállítása a felesleg eltávolításával (hányás, vérvétel, hashajtás, éhezés) vagy a hiány pótlásával (speciális étrenddel, orvosságokkal stb.) lehetséges. A testnedvek egyénre jellemző dominanciája okozza az egyéni különbségeket, erre épül a személyiség típusa.

lógiaja, ami következő típusokból áll: szangvinikus típus (a vér túlsúlya jellemzi), flegmatikus (a nyál túlsúlya), melankolikus (a fekete epe túlsúlya) és a kolerikus (a sárga epe túlsúlya).

Galénusz (i. e. 130–200), Rómában élő görög orvos fedezte fel újra és dolgozta át a Hippokratészi orvoslást, majd egy évszázaddal később munkái fokozatosan elterjedtek a római és az iszlám világban is. A IX. században Bagdadban az Abbasid Dinasztia uralma alatt lefordították műveit. Foster³¹ részletesen leírja, hogyan vették át a mór uralom alatt az arabiai félsziget spanyol és portugál orvosai a humorális medicina tanát, és hogyan vitték követők Közép- és Dél-Amerikába valamint a Fülöp-szigetekre. Néhány antropológus ennek ellenére úgy gondolja, hogy a hazai humorális és „hideg–meleg” elképzelés megelőzte az Európai hódítást Latin-Amerikában³², bár mások vitatkoznak ezzel az állásponttal³³. Bárhol is volt, a humorális medicina az egészség-betegségről szóló elképzelések alapja maradt Latin-Amerikában, kiemelkedő jelentőségű az iszlám világban, Indiában pedig az Ayurvedikus orvosi hagyomány része.

A Latin-Amerikai népi gyógyászatban a humorális elméletet a betegségek „hideg–meleg” elméletének hívják, ami azon az elképzelésen alapul, hogy az egészséget csak a hideg és meleg erők megfelelő egyensúlyával lehet fenntartani a szervezetben.³⁴ Logan³⁵ rámutat, hogy a „hideg” és a „meleg” nem csak az aktuális hőmérsékletet jelenti, hanem szimbolikus kifejezője a legtöbb anyagban, az élelmekben, növényekben, és orvosságokban meglévő erőknek. E mellett minden mentális és fizikai állapot, a betegségek és a természetfeletti erők is csoportosíthatók a „hideg” és „meleg” tengelye mentén. Az egészséget a test belső „hőmérsékleti” egyensúlyának a hideg és meleg ellentétes erőinek kiegyenlített fenntartása biztosítja. Az egészség a belső hőmérsékleti egyensúly helyreállításával nyerhető vissza a betegség kialakításáért felelősnek tartott erővel ellentétes hatással. Vannak „meleg” betegségek, melyeket a nap, a tűz, a „meleg” ételek vagy italok okoznak. A terhesség és a menstruáció is „meleg” állapot, és mint ilyenek, hideggel, „hideg” ételek, orvosságok adásával, hideg kezeléssel, mint hideg vízzel való lemosással gyógyíthatók. Ezek a hiedelmek veszélyesek is lehetnek az egészségre. Például a gyermekágyas vagy menstruáló nő Latin-Amerika egyes részein eltöltik bizonyos gyümölcsöktől és zöldségektől, mert ezek „hidegek”, nehogy megalvadjon a „meleg” menstruációs vér. Ilyen ételek kerülése vitaminhiányossá teszi a nőt, mivel a legtöbb vitamin így kimarad az étkezésükből. Egy másik³⁶ tanulmány szerint a gyermekágyas Puerto Rico-i nők úgy gondolják, hogy a lochia „megalvad” a hideg ételektől, felszívódik, és idegességet, sőt elmebajot okozhat. Prevencióként „meleg” ételeket és italokat fogyasztanak, mint csokoládé, hagyma és fahéj.

A humorális medicina Marokkóban a plurarista orvosi rendszer része maradt, ahol Greenwood³⁷ szerint két nedvre esik a legtöbb hangsúly: a vére és a nyálra. Ugyanúgy, mint Latin-Amerikában az egészségnek és betegségnek ez az elmélete a szervezet működésével és a külső környe-

zeti hatásokkal egyaránt operál. Vannak „hideg” és „meleg” ételek, „hideg” és „meleg” környezeti hatások, és az egyensúly megbomlása okoz „hideg” és „meleg” betegségeket, amelyeket ellenkező minőséggel kell kezelni. Mivel a legtöbb ételt „meleg”-nek, és a legtöbb betegséget „hidegnek”, ezért gyakran gyógyítanak étellel. A túl sok vér „meleg” betegségeket okoz, a túl sok nyál okozza a „hidegeket”. A legtöbb „meleg” betegséget a nap, forróság, „meleg” szél okozza, vagy az, ha nyáron valaki sokat eszik. A forróság aztán belép a vérbe, a meleg vér a „fejbe áramlik”, vértolulást, lázat és egyéb tüneteket okozva. A kezelés lényege a „felesleges”, meleg vér eltávolítása, a testfelszín hűtésével, „hideg” ételekkel, köpölyözéssel és pióccal.

Az ősi Indiai Ayurveda rendszer igen magas szintű és komplex fiziológiai háttérrel szintén az egyensúlyra épít. Ahogy Obeyesekere³⁸ leírta, öt bhuta vagy alapelem van az univerzumban: az éter, a szél, a víz, a föld és a tűz. Ezek minden élet építőkövei, a három dosa vagy testnedv (szél, nyál és epe), és a hét dhatu vagy testépítő. Azokat az ételeket, amik az öt alapelemből állnak, belső tüzek égetik tovább hulladékká, és csak egy része van, ami átalakul a hét testépítő komponenssé (testnedvek, vér, izom, csont, velő, zsír, és az ondó). A három testnedv is az öt alapelemből áll: a szél elemek gázokká, a tűz epévé, a víz nyálkává alakul. A test harmonikus működését ennek a három nedvnek az optimális aránya eredményezi, a betegség valamelyik alkotó hiányából vagy túlsúlyából adódik. Mint Latin Amerikában, ebben a rendszerben is vannak „hűtő” és „melegítő” ételek, amik visszaszorítják az ellenkező nedvek túlsúlyát. A „meleg” ételek epetúltengést okoznak, és a meleg betegségeket „hideg” ételekkel és hideg orvosságokkal lehet kezelni. Például az a beteg, akinek temperamentumát az epetúltengés jellemzi, különösen fogékony a betegségekre, és kerülnie kell a „meleg-keltő” ételeket, amik tovább növelhetik az epe mennyiségét.

Ugyanúgy, mint az Ayurveda, a hagyományos kínai orvoslás is az egészséget a két ellentétes kozmikus erő között fennálló harmonikus egyensúlynak tekintette: a yin – a sötét, nedves, nyirkos, vizes és női –, és a yang – forró, száraz, tüzes és férfi természetű. Bizonyos szervek is yin (pl. szív, lép, tüdő, vese, máj) vagy yang (pl. a belek, gyomor, epehólyag) dominanciájúak. A betegséget a kettő közti egyensúly hiánya okozza, ami akupunktúrával vagy köpölyözéssel gyógyítható.³⁹

A humorális elmélet lényegében eltűnt Angliából vagy a nyugati országokból, de az ötlet, hogy az egészséget egy egyensúlyból kibillent testalkotó ellensúlyozásával, közömbösítésével kell helyreállítani, fennmaradt. Az angol néphitben „hideg” „lehűlések”, amelyekről azt tartották, hogy ezek a környezet hőmérsékletének és nedvesség tartamának a testbe történő behatolásából eredhet annak általános kezelése az, hogy a „hideget” „meleggel” ellensúlyozzuk. A meleget forró italok és ételek adagolásával juttattja a testbe (amelyek segítik a testet, hogy saját melegét aktiválja) és az „etessd a meghűlést, éheztesd a lázat”, aforizma is ezt fejezi ki. Hideg ellen csukamájolajat, malátakivonatot adnak a betegeknek, amik a hőtermelést fokozzák ahogy az idősebb betegek fogal-

mazzák, miután megitták ezt a pezsdítő szert és kimennek a hidegre, „melegség járja át őket”, mert ez a tonik belső védelmet jelent a külső hideggel szemben.¹⁵

A humorális orvoslás természetesen a modern orvoslásból is eltűnt. Mégis, a modern élettan számos olyan betegséget ismer, amit valamilyen hiány vagy túlsúly okoz, mint hormonok, enzimek, elektrolitok, vitaminok, nyomelemek, véralkotók, amiket a hiányzó anyag adásával lehet gyógyítani, a többletet pedig ellensúlyozni. Az „endokrinológia negatív feed-back-kör” egyensúlya, ami szerint egy hormon vérszintjének az emelkedése egy másik relatív csökkenéséhez vezet, szintén az egyensúlyi szemléletet alkalmazza a betegségek keletkezésének magyarázatában, bár egyszerre feltételezi a hiányt és a túlsúlyt.

Az emberi test „vízvezeték-rendszer” modellje

A test felépítéséről és működéséről a nyugati világ a tudomány és technika világából is kölcsönöz magyarázó modelleket. A csatornahálózat, az elektromosság, a belső égésű gépek olyan sémákat nyújtanak, amik segíthetnek megfogalmazni és egyben megmagyarázni az emberi a test felépítését és működését. Egyik ilyen ismert példa a „vízvezeték-rendszer” modell. A modell szerint a testet számos lyuk és üreg alkotja, amik kapcsolatban vannak egymással is és a testnyílásokkal is, csövek és vezeték segítőségével. A fő üregek a „mell” és a „gyomor”, amik közvetkezőképp a mellkasi és hasúri teret jelentik.

A testnek ilyen típusú felosztása egyetlen névvel jelölt nagyobb egységekre jól látható Boyle már említett tanulmányában, ahol a vizsgált személyek 58,8%-a a gyomrot az egész hasüreggel azonosította. Az emberek egészség-betegség „szótára” szintén ilyen elképzelésekre épül, „hideget érezek a mellkasomban” a „mellkasom tele van nyákkal”. Az üregek egymással és a testnyílásokkal olyan „csövek” által vannak kapcsolatban, mint a „belek”, a „légcső”, és az „erek”. Az egészség bizonyos anyagok folyamatos áramlásának következménye, „mint a vér, a levegő, étel, széklet, vizelet, menstruációs vér” a különböző üregeken és a testnyílásokon át a külső és belső tér között. Ezen belső csövek „blokkja” eredményezi a betegségeket.

Kleinman és mts.²⁰ a modell klinikai gyakorlati alkalmazását keresték. Egy vizsgálatuk szerint Nagy-Britanniában az idősebbek között még ma is élő néphit a székszorulást nagy veszélynek tartja, mert a „belek blokkját” jelenti. A modell szerint a megakadt széklet a véráramba diffundál és megfertőzi azt „toxinjaival” és különböző „mérgeanyagai-val”, valamint hatással van a bőrre és az általános egészségre is. A betegnek saját maga által javasolt hashajtója manapság is széles körben használható²¹, hogy a szervezet „jól kitisztuljon” és ezáltal jó egészséget és „jó formában vagyok” érzetet megőrizze. Hasonlóan megtisztulás a menstruációs és gyermekágyi vérzés gyógymódja is, ezekre majd később részletesen visszatérünk.

A „vízvezeték-modell” természetesen nem fed le minden anatómiai és fiziológiai aspektust, de alkalmazható a légző, cardiovascularis, gastrointestinalis és urogenitális rendszerekre. Nem egy koherens és logikus elmélet, inkább számos metafora összessége, amelyeket a test működésének magyarázatára alkalmaznak. Gyakran mos egybe különböző szervrendszereket, ha azok egy régióban fordulnak elő (pl. a mellkasban). A modell szerint gondolkodott az az ember is, aki az orrfolyására a következő kezelést alkalmazta: „sós vízzel gargalizálok, hogy eltávolítsam a nyákot, – és mindig lenyelek egy kicsit, hogy elmúlasszam a köhögésemet.”¹⁵

A modell alkalmas érzelmi állapotok, különösen a „stressz” vagy „belső feszültség” kifejezésére (11. fejezet) is, metaforáit a Gőzkorszakból kölcsönözve, „ki kell eresztenem a gőzt”, „mindig nagy lángon égek”, „majdnem fölrobbanok”.

A test mint gép

Sokkal általánosabb a nyugati világban az az elképzelés, hogy a test olyan, mint egy belső égésű motor, vagy egy elemmel működő gép. Ezeket a metaforákat gyakran emlegetik az egészségügyi dolgozók is, ilyen módon mintegy megerősítve és fenntartva őket, különösen az olyan frázisok használatával, mint a „maga szíve jól pumpál”, „idegkimerültsége volt”. „Az áram nem megfelelően áramlik az idegein át” az akkumulátorának vagy újra fel kell tölteni „nyugalomra van szüksége”. A „test mint gép” elméletre összpontosít a működéséhez szükséges üzemanyag, amit időről időre pótolni kell, és az energiával feltöltendő elemek gondolata, mint a test zökkenőmentes működésének alapvető feltételei. Az „üzemanyagot” a különböző ételek és italok jelentik, mint a tea, kávé és egyéb „frissítők”, „vitaminok” és más csodaszerek. Sok ember gondolkodik úgy az alkoholról, cigarettáról és pszichotróp szerekről, mint szükséges „üzemanyagokból” melyek alapvető fontosságúak, amelyek nélkül el sem képzelhető az élet.

A gép-modell magában foglalja azt az elképzelést is, hogy az emberi testnek vannak olyan egymástól viszonylag elkülönülő részei, hasonlóan az autó motorjához, melyek meghibásodhatnak, leállhatnak, melyek néha ki kell cserélni. A modern sebészet a szervtranszplantációval, a mesterséges szervekkel, műtestrészekkel, olyan elektromos segédeszközökkel, mint a pace maker és a tranzistoros hallókészülék, megerősítik azt az elképzelést, hogy a test egy olyan készülék, ami az előrege-dett és „meghibásodott részek” cseréjével megjavítható.²² Ezek az egyszerű mechanikus, szemléletes modellek irreális elvárásokat teremtenek az orvosi kezeléssel szemben. Néhány diagnosztikai eszköz, például az EKG – vagy EEG a „test elektromos működésének és hullámainak” – mérésével amit még a magzat vizsgálatára is használnak a szülészetben (lásd 6. fejezet), szintén megerősíti a gép metaforát mind a betegek, mint az egészségügyi szakemberek gondolkodásában.

A test mint gép elképzelés analógiája a tudat mint számítógép metafora. A mindennapi életünk részévé vált komputer is befolyásolja, hogy hogyan gondolkozunk magunkról. Olyan pszichológiai kultúrában élünk, amit Turkle⁴⁰ komputerizált kultúrának nevezett, és amely az elmét is információk tárolására szolgáló processzorhoz hasonlítja. Ebben a modellben a gondolatok, ötletek, a kreativitás, a memória és a személyiség a „hardware” mögött elhelyezkedő „software” funkciók az agyban. Így a mentális betegségek, a deviancia csak hibás „huzalozás” kérdése és gyógyítása egyszerűnek tűnik az agy „újraprogramozásával”. Ezenkívül számos fontos szociális vetülete van ennek az új és leegyszerűsített elképzelésnek az emberi gondolkodásról és viselkedésről.

A XX. századi „új testek”

Néhány évtizede számos „új test”, vagy inkább új magyarázó fogalomrendszer fejlődött ki az iparosodott nyugati világban. Mindez az orvosi kezelés és a diagnosztikai technológia fejlődésének eredménye, és jellegzetessége, hogy ennek a modern testképnek a határai és belső felépítése nemcsak az orvosok, hanem a nagyközönség által is jól ismert. Ezek közül az elméletek közül ötöt ismertetünk.

Az összetett test

A rohamosan fejlődő sebészet lehetővé tette a beteg vagy károsodott testrészek helyettesítését, pótlását mesterséges, vagy más embertől származó szervek beültetésével. A mesterséges testrészek – fémből, műanyagból, nylonból vagy gumiból készült elemek –, mint a csípő, térd, artériák, gége, lábak, fogak, szívbillentyűk, és nyelőcső. Szívet, vesét, comeát, porcot, csontot, haját, májat, tüdőt, pancreast és hasnyálmirigyet transzplantációval ültetnek át. Sok ezer embernek – köztük sok idős embernek – vannak legalábbis részben műszerveik, mesterséges testrészeik. Mindazok a kétségtelen előnyök ellenére, amit ezek a szervek jelentenek, viszszavonhatatlanul megváltoztatták az emberek testképét, és azt, hogy mi az „én” és „nem-én”. A szervek donora és recipiensei között újfajta rokonsági kapcsolat alakul ki függetlenül attól, hogy élők vagy halottak. És hasonlóan közvetett kapcsolatba kerülnek a mesterséges szervek készítői, beültetői és recipiensei.

A kiborg

A „kiborg” az ember és a gép modern fúziója. Az egyre fejlettebb orvosi technika sokáig életben tudja tartani a testet azáltal, hogy hozzákapcsolják valamilyen géphez ami az életműködéseket hosszabb-rövidebb ideig mesterségesen fenntartja. Ilyen a dialízis vesebetegség esetén, a mesterséges légzést és keringést biztosító műszerek (szív-tüdő,

„vastüdő”), inkubátorok a koraszülöttek részére, a szívmotor, és egyéb kisebb műszerek, mint a tranzisztoros hallókészülék, és a pacemaker. A orvosi technológia azáltal, hogy olyan testet készít, aminek „egy része gép”, átalakítja az emberek testképét, és ez a megváltozott testkép már a mindennapi gondolkodás része.⁴¹ Sok ember számára ez tovább erősíti a „test mint gép” korábban vázolt metaforáját.

3. Az agy

Az orvostudomány néhány évtizede kitüntetett figyelemmel foglalkozik az aggyal, próbálja megfejtetni működését. Mindezt a neurofiziológia és a diagnosztikai technológia fejlődése kísérte. Ez a folyamat a testkép olyan változását hozta magával, ami az „ént”, „a személyiséget” és a tudatalattit is egyre inkább az agyba lokalizálta. Régebbi modellek folytatása is egyben, a XIX. század *frenológiája* is a koponyát és az emberi agyat az emberi anatómia legfontosabb részeiként hangsúlyozta. Ezt a váltást jelzi a halál orvosi fogalmának megváltozása. 1960 óta kezdett elterjedni a halál legfontosabb kritériumaként az *agyhalál* fogalma, ami az agyi működés leálltát jelenti, és nem feltétlenül esik egybe a többi testfunkció, mint a szívműködés vagy a légzés megszűntével.⁴² Sok nyugati országban kómában lévő betegek az EEG lelet alapján jogilag *halottnak* nyilváníthatók (és a szerveik „begyűjthetők” transzplantáció céljára) annak ellenére, hogy gépek segítségével keringésük és légzésük fenntartható.⁴³ Az agy iránti kiemelt érdeklődés megmutatkozik a fellendülő agykutatásban is; az amerikai kongresszus határozata alapján az 1990-ben kezdődő évtizedet az „Agy Évtizedének” nyilvánították, *agybankok* alakultak, ahol agyat, idegszövetet gyűjtenek kutatás céljaira az Egyesült Államokban és mindenütt a világon. Például a Nemzeti Neurológiai Kutatási Bank a V.A. Wadsworth Kórházában, Los Angelesben a Kaliforniai Egyetemen több mint 2000 agy található és évente még mai is több, mint 150-et gyűjtenek. Oroszországban a Moszkvai Agykutató Intézetben Lenin agyából 30.000 szelet található kutatás céljára⁴⁴ és más kiemelkedő emberek agyából is vannak részek.

Nudeshima⁴⁵ kimutatta, hogy Japánban jelentős ellenállás figyelhető meg az *agyhalál* ilyen nyugati felfogása és a „szervtárolásokkal” szemben. Mivel a „hagyományos Japán felfogás szerint az egyén halálának közösségi, és nem individuális esemény,” az egyén agyhalála nem feltétlenül jelenti teljes halálát. A halál sokkal inkább egy hosszú folyamat, mint egyetlen esemény, és csak a család és a közösség által végrehajtott akár több évig is tartó rituálék után következik be (lásd 9. fejezet).

Az orvosi test

A modern orvostudomány lényegretörő redukcionizmusa – a diagnosztikai technológiával együtt (lásd a 5. fejezet) – a test egyre kisebb terü-

leteire fókuszál. Az orvosi diagnózis a betegségeket rutinszerűen biokémiai, sejt- és molekuláris szinten írja le. Ez a folyamat jól követhető az utóbbi évszázad orvosi könyveinek illusztrációiban is. Folyamatos áttérés mutatkozik a „durva” anatómiától a mikroanatómiáig; a test szerveinek bemutatása után a sejtek molekuláris szintű leírásáig. Az a „test”, ami iránt a modern orvostudomány ma leginkább érdeklődik, a *sejt* maga. Például az AIDS legtöbb orvosi leírása is sejtszintű, elsősorban az immunrendszerrel kapcsolatos. 1895 – vagyis a röntgenhullámok felfedezése – óta (még inkább az ultrahang, a CT és az MRI felfedezését követően) „áttetsző” lett az emberi test, könnyen láthatóvá tehető a szerkezete és belseje. Több ezer ember láthatja saját röntgenképét a kórházakban, rendelőkben és a szülészeti klinikákon. Mindezzel az orvosi redukcionista nézőponttal együtt amellyel a médián, a magazinokon és az egészségügyön keresztül találkoznak az emberek, ez az „átlátszóság” kétségtelenül befolyásolja, hogyan látjuk testünket.

A külső méh

A meddőség orvosi kezelési módjai (az ún. Reprodukció Eljárások) mint az *in vitro* fertilizáció (IVF) és a póttanyaság (lásd 6. fejezet) szintén befolyásolja azt, ahogy a nők testüket és a reprodukció funkcióját kezelik.⁴⁹ Eddig az ovuláció a megtermékenyítés és a terhesség ugyanabban a testben zajlott le, most lehetőség nyílik arra, hogy a testen kívül vagy egy másik nő testében folyjon le. A gesztáció, a szülés, a baba fejlődése akár három különböző nőben is végbemehet, és eszerint beszélünk genetikai, kihordó és nevelő anyáról:⁵⁰ az egyik a petesejtet adja, a másik kihordja a gyermeket, a harmadik felneveli. A meddő nőknek természetesen óriási segítséget nyújtanak ezek a lehetőségek, mégis a reprodukció technikájának ezen előnyei, ugyanúgy mint a „szervmegtartásos sebészet”, mind a testképet, mind a testhatárokat megváltoztatták. Ha egy gyerek egy másik nő méhében fejlődik („külső méhben”), mint akitől származik és aki majd felneveli, ez sürgető kihívás az „én” és „nem-én”, az „identitás” fogalmának újraértelmezésére.

A test a terhesség alatt

Minden kultúrát foglalkoztatja az anyának és a magzatnak a *veszélyeztettsége* a terhesség alatt. Elméleteket alkot az anyáról és a magzatról a terhesség alatt, a szülésről, és megpróbálja megmagyarázni a korai gyermekágyi és laktációs periódus eseményeit is. A terhesfiziológia kulturálisan meghatározott fogalmai úgy jöttek létre, hogy *visszamenőlegesen* kerestek magyarázatokat a deformált, fogyatékos, beteg vagy retardált újszülöttek születésének okára. A legtöbb kultúra úgy gondolja, hogy az anya viselkedése, táplálkozása, fizikai aktivitása, szellemi állapota, erkölcsi magatartása, alkohol, cigaretta és drogfogyasztása közvetlenül hat a repro-

dukció élettanára, és károsíthatja a magzatot. Az antropológusok szerint nem minden terhesre vonatkozó tabu és megszorítás adaptív jellegű, nem feltétlen védik az anyát és a magzatot. A terhes nő helyzete átmeneti, és ambivalens a feleség és az anya szerep között.⁵¹ Mint ahogy minden *szociális* átrendeződésben, ebben az állapotban is (lásd 9. fejezet) olyan „abnormális” helyzetbe kerül, ami veszélyes lehet mind önmagára, mind másokra nézve. A terhesség körüli rituálék segítik kijelölni ezt az átmenetet, védik az anyát és a magzatot ebben a veszélyes időszakban.

Egy vizsgálatban⁵² a vizsgált 31 terhes nő 77 százaléka hitte, hogy erős emocionális állapotot, az Isten büntetése, mások ördögi szándékai és a természet erői közvetlenül folyamatosan formálják, és akár meg is ölhetik a magzatot. A mexikói-amerikai nők szerint a túl sok alvás és a terhesség alatti lustaság veszélyes lehet a babára, mert bennragadhat a méhben, és a szülést megnehezíti vagy akár lehetetlenné teszi. Ha holdfogyatkozáskor kellő védelem nélkül mennek a szabadba, halva vagy szájjpadhasadékkal vagy hiányzó testrészekkel születik gyermekük. Megfelelő védelmet az jelent, ha egy kulcsot visel a derekán a nő. Sokan hisznek abban, hogy az anya erős érzelmei – a félelem, gyűlölet, harag, sajnálkozás, féltékenység – szintén veszélyes lehet a magzatra. Amitől a terhes nő megijed, arra fog hasonlítani születendő gyermeke. Ha például megijed egy haltól terhessége alatt, olyan gyereknek ad életet, akinek két gödröcske van a szájszögletében, és úgy tud majd úszni, mint a hal. Ha az anya vétkezik a terhesség alatt, annak szintén súlyos következményei lehetnek a magzatra nézve. Ha például kinevet egy nyomorék embert, Isten lesújt rá, és gyermeke hasonló fogyatékosossággal születik. Mások rosszindulata is károsíthatja sőt meg is ölheti a magzatot. Ilyen és hasonló hiedelmekkel szerte a világon találkozhatunk.

A Michigani tanulmányban azokat a hiedelmeket is feltérképezték, amelyek az anyai *táplálkozás* magzatra gyakorolt hatásáról szólnak.⁵⁴ A vizsgálatban résztvevő 40 nő 90 %-a úgy gondolta, hogy terhesként változtatni kell táplálkozási szokásain. 38 %-uk szerint ha hasztalan sóvárog-nak valamilyen étel után terhességük alatt, ez meg fog látszani az újszülöttn. Egy nő azt gondolta, ha egy terhes csirkét szeretne enni, és kívánsága nem teljesülhet, a születendő gyermek csirkéhez fog hasonlítani. Más hiedelmek bizonyos ételeknek a magzatra gyakorolt közvetlen hatásával kapcsolatosak, például a baba piros kiütésekkel fog születni, ha az anya túl sok meggyet vagy epret eszik a terhesség alatt, vagy anyajegy lesz rajta, ha sok csokoládét eszik. Snow rámutat, hogy ezek a hiedelmek kifejezetten veszélyesek is lehetnek az anyára nézve. A latin-amerikai nők azon szokása, hogy hideg ételeket esznek a terhesség alatt, azért hogy a belső „egyensúlyt” fenntartsák, szintén elégtelen táplálkozást eredményez.

Hasonló elképzelésekkel találkozunk az indiai nők között. Homans⁵⁵ vizsgálatában Angliában született ázsiai nők mondták: „az anyukám azt mondta, ne egyek meleg dolgokat, ne üljek fűtőtest elé, ne igyak Coca Colát... Ezek túl melegek, és vetéléshez, koraszüléshez vezetnek.”

Ahogy a nők gondolkoznak a méhről a terhesség alatt, szintén befolyásolja egészségüket. A Michigani⁵³ tanulmányban általános volt az az

elképzelés, hogy a méh szent szerv, és a terhesség alatt szorosan zárt, nehogy elveszzen a magzat. Egy nő úgy gondolta, hogy a terhes nő nem kaphat nemi betegségeket (ezért megelőznie sem kell azokat) mivel terhesség alatt a méh zárt, így a csírák sem jutnak bele.

A terhesség fiziológiájáról és patológiájáról szóló elképzeléseknek szociális, pszichológiai és fizikai aspektusa is van. Minden kultúra a terhes nőt, mint a társadalom egy speciális csoportját kulturálisan védő hatásúnak tartott tabukkal és szokásokkal veszi körül, és képes visszamenőleg megmagyarázni a gyermek bármilyen fizikai károsodását és deformitását. Ezek a hiedelmek azonban veszélyesek is lehetnek mind az anyára, mind az újszülöttné nézve.

Elképzelések a vérről

A fiziológia kulturális elméletei néhány klinikai alkalmazásaként bemutatjuk az emberi vérről, annak természetéről és funkciójáról szóló elképzeléseket. Az emberek általános tapasztalata szerint a vér egy élő és a testben keringő folyadék, ami csak sérüléskor vagy betegségek, menstruáció és szülés során válik láthatóvá. A vérről szóló elképzelések különböző betegség-elméletek alapját képezik. A betegségek kapcsolatban lehetnek a vér mennyiségével (a „magas vér” a túl sok vérnek tulajdonítják), az állagával („sovány vér”-anaemia), a hőmérsékletével (meleg betegségeket a „meleg vér” okoz, Marokkói elképzelés), minőségével (székrekedéskor a vér szennyeződik), és fertőző erejével (menstruációs vér a férfiak „gyengülését” okozza). A vér mindezekén túl fizikai, szociális és pszichológiai jelenségekre vonatkozó fontos – Turner⁵⁴ szerint „beszédese, gazdag” – szimbólum. Segítségével írja le minden kultúra az érzelmi állapotokat (elsápadás vagy elpirulás), és fejezi ki az egyéni különbségeket és személyiségtípusokat (forró vérű–hidegvérű). Betegség leírásakor is használjuk (elvörösödés vagy láz), családi kapcsolatok (vér nem válik vízzé), és szociális kapcsolatok kifejezésére (rossz vér van köztünk), és fizikai sérülés leírására (vérzés–sérülés). Jelöli a nemet (menstruáció), és sok kultúrában veszélyforrás (menstruációs és gyermekágyi vér). Közvetlen kapcsolatba hozható az étkezéssel, hiszen a néphit szerint a rossz táplálkozás gyenge vért eredményez. A klinikusoknak feltétlenül tisztában kell lenniük a vérnek a beteg által használt rejtett szimbólumrendszerével.

Esettanulmány: Hiedelmek a vérről Dél-Wales-ben, Nagy-Britannia

Skultans⁵⁵ Dél-Wales egy kicsi falujában a menstruációval kapcsolatos hiedelmeket tanulmányozva az elképzelések két típusával találkozott. Az egyik szerint a menstruációs vér rossz vér, és a menstruáció olyan folyamat, ami révén az egyén megtisztul a rossztól, és a túlzásoktól. A

hangsúlyt ez a csoport arra helyezi, hogy olyan sok vért veszítsen, amennyit csak lehetséges, mert a menstruáció során a szervezet megtisztul. Ha kimarad egy menstruáció, vagy csak kevés vért veszítenek, akkor puffadtnak, lassúnak, lomhának érzik magukat. Kifejezetten örülnek egy nehéz periódusnak, mert ilyenkor úgy érzik, hogy teljesen megtisztulnak. Skultans felmérése szerint ezeknek a nőknek kifejezetten stabil a házasságuk, és a menstruációt nagyon lényegesnek tartják az egészség egyensúlyának megteremtésében és fenntartásában, a rendszeres megtisztulás által. Éppen ezért tartanak mindentől, ami azt megakadályozza. Ezért mély pesszimizmussal tekintenek a menopauza felé, ugyanakkor egyáltalán nem aggódnak a menorrhagia miatt.

A nők másik csoportja veszélyesnek tartja a menstruációt, mert fél az élet vérenek elvesztésétől. Azt szeretnék, ha minél hamarabb megszűnne a menstruációjuk, és az előző csoporttal ellentétben sokkal pozitívabban viszonyulnak a menopauzához, és a vele járó szimptomákhoz. Skultans szerint ez a csoport a menstruációt olyan kellemetlen időszaknak tartja, ami szabálytalanná teszi és megzavarja kapcsolataikat.

Esettanulmány: Elképzelések a menstruációról Zulu földön, Dél-Afrika

Ngubane⁵⁶ Zulu emberek között gyűjtött menstruációról szóló hiedelmeket Dél-Afrikában. Elképzeléseik szerint a menstruáló nő veszélyes fertőzőforrás, mind az emberekre, mind a természetre nézve. A menstruációs vér gyengíti a férfiasságot, különösen akkor, ha menstruáló nővel lép szexuális kapcsolatba a férfi. A menstruáló nő nem érintkezhet sem betegekkel sem a gyógyszereikkel, még a termés is tönkremegy és az állatok is megbetegszenek, ha közöttük jár. Más afrikai társadalmakban a nők „menstruáló házakba” vonulnak ilyenkor, hogy megvédjék a közösséget veszélyes váladékuktól. Hasonló hiedelmek vannak a menstruációs vér tisztátalanságáról és szennyező erejéről a férfiak között a világ több táján, sok kultúrában és vallási közösségben.⁵⁷

Esettanulmány: Menstruációról szóló hiedelmek Michiganben, Egyesült Államok

Snow és Johnson^{58,59} alsó társadalmi osztálybeli nők elképzeléseit vizsgálta a menstruációról egy michigani kórházban. Sokan úgy gondolják, hogy a menstruáció olyan tisztító folyamat, ami megszabadítja a szervezetet a betegségeket és mérgezéseket okozó szennyeződésektől. A méh egy szent szerv, ami a periódusok között szorosan zárt, és folyamatosan telik meg a szennyezett vérral, majd a menstruáció idején megnyílik, hogy kiengedje a vért. Az elképzelés szerint csak közvetlen menstruáció előtt, alatt és közvetlen utána lehet teherbe esni, mivel a méh ekkor van nyitva. Amíg a méh nyitott, sokkal fogékonyabbnak tartják magukat a betegségekkel szemben,

hiszen könnyen beléphet a szervezetbe a hideg levegő, a víz, a csírák, különböző külső erők és a boszorkányság. Ezért nem megy menstruáló nő temetésre sem, mert a halott beléphet a nyitott méhen keresztül testébe és betegséget okozhat. A nők visszatérő félelme a menstruációs, a gyermekágyi és az abortusz utáni vérzés megállása vagy megakadása. A Latin-Amerikai nők félnek még néhány hideg ételtől, a hideg levegőtől és víztől mert megalvaszthatják a menstruációs vért, megakadályozva folyását. A megakadt vér így visszakerül a testbe és agyvérzést, rákot, meddőséget okozhat. Ilyen veszélyes hideg ételek a friss gyümölcsök, különösen a citrusfélék, a paradicsom és a zöld gyümölcsök. Egy mexikói nő szavaival, „ezek a dolgok teszik a méhet nagyon hideggé”. Ezeknek az ételeknek a rendszeres kerülése viszont kirekeszti az étkezésekből a szükséges vitaminforrásokat a menstruáció, a gyermekágy és az abortusz idején, és különösen súlyosan érinti ez az alsóbb osztálybeli nőket, akik már egyébként is gyakran szenvednek vitaminhiányban. A menstruáció megállításától való félelem miatt tartózkodik néhány nő a fogamzásgátlás bizonyos formáitól; az orális és intrauterin fogamzásgátlástól mert mindezek a menstruáció megváltozását okozhatják.

Esettanulmány: „Magas vér” az Egyesült Államok déli államaiban

Snow⁴⁸ leírása szerint az Egyesült Államok déli részein az alsóbb társadalmi osztályokban általános a „magas vér” hiedelme. Az elképzelés lényege az, hogy a teljes vérmennyiség le és fel vándorol a testben attól függően, hogy mit eszünk és iszunk – és ez okozza a „magas” vagy „alacsony vért”. „Magas vért” okoznak a savas és asztringens ételek, mint például a citrom, narancs, ecet, olíva, meggy és a keserűs. Az „alacsony vér” oka a fáradtság és gyengeség (különösen terheseknél), amit piros ételekkel és italokkal lehet kezelni, répával, szőlőlével, piros borral, májjal, és piros hússal. Ha túl sok piros ételt eszik valaki, például sok piros húst, „magas vért” kaphat. Ilyenkor házi kezelésként citromlevet, ecetet, savanyú narancsot, keserűsöt, ecetes vagy olívaolajos sós vizet alkalmaznak. Mindezt azért fontos ismerni a klinikumban, mert a kezelésként adott ételek és italok, a túl sok só, károsak lehetnek az egészségre. Ugyanaz az orvosi instrukció pedig mást jelenthet a betegnek és az orvosnak, mindketten könnyen összetéveszthetik a „magas vért” és a magas vérnyomást. Az a beteg, aki a magas vérnyomást diagnosztizál „magas vérként” értelmezi, öngyógyítása során sós ételeket és kevesebb húst eszik, aminek eredményeként fehérjehiány alakulhat ki, nem beszélve a sok só káros hatásairól.

Esettanulmány: „Alvó vér hiedelme” a Zöld Foki Szigeteken

Like és Ellison⁴⁹ egy 48 éves, neurológiai osztályon kezelt nőbeteg esetét írták le. A beteg jobb keze bénult, zsibbadt, fájt és remegett. Két év-

vel ezelőtt kétoldali csuklótörést szenvedett és utána fokozatosan alakultak ki neurológiai tünetei, de azokat semmi kimutatható fizikai ok nem magyarázta. Részletes kikérdezéssel kiderült, hogy a beteg úgy gondolta, hogy egy Zöldfok-Sziget-i betegségben, az „alvó vér” kórban szenved. A betegség lényege az, hogy traumás, sérülések után – jelen esetben a csuklótörés – a sérülésen keresztül eltávozott vér („az élő vér”) visszatér, és „alvó vérré” (haematomává) változik. Ez az „alvó vér”, ha el nem távolítják, beépülhet a csontokba és az izmokba, terjeszkedik, és idővel elzárja a keringés útját. A belső vér emellett szennyeződhet is, és különböző betegségeket és tüneteket okozhat mint fájdalom, tremor, bénulás, konvulziók, agyvérzés, vakság, szívroham, fertőzések, mentális betegségek és vetélés. A példában szereplő beteg is ezzel magyarázta neurológiai tüneteit, hogy az „alvó vér” gátolja a keringését. Kezelése során két alkalommal 12 ml vért távolítottak el a jobb csuklójából, majd hideg borogatást tettek rá és ezután a tremor, a bénulás és a fájdalom megszűnt.

Esettanulmány: A vér, mint nem-regenerálódó folyadék

A világ sok pontján általános az az elképzelés, hogy (Foster és Anderson⁵⁰) a vér egy nem regenerálódó testfolyadék, amit ha sérülések vagy betegség során elveszítünk, nem pótlódik újra és egyre növekvő gyengeséget eredményez. Latin Amerika bizonyos részein az emberek ezért vonakodnak vért adni, és ez az egyik oka, hogy a vérbankok itt kevésbé sikeresen találnak donorokat, mint az Egyesült Államok egyéb részein.

Esettanulmány: A „szennyezett és elveszett vérről” Sierra Leone-ban

A Sierra Leone-ban élő Mende törzs tagjai (Beldsou és Goubaud⁵¹) úgy gondolják, hogy a vér egy élő és pótolhatatlan folyadék, így félnek elvesztésétől. Debilizáló betegségek, sérülések, apró orgánuszuk és férgek (fulu-haisia) mind beszennyezhetik illetve elszívhatják a vért. Ugyanilyen veszélyes a vérvétel és a véradás, így a Mende emberek nagyon félnek, ha a kórházban vért akarnak venni tőlük. Zöld és piros színű orvosságokkal próbálják meg felépíteni, helyettesíteni és tisztítani vérüket, vért, paradicsomleveket, piros színű orvosságokat, valamint zöld színű pálmaolajat és spenót fogyasztanak. Ezért bármilyen piros színű orvosságot szívesen bevesznek, legyen az vastabletta, folsav, diuretikum vagy hashajtó. Piros, barna, narancs színű alkoholos és üdítő italokat mint a Fanta, szintén fogyasztanak betegség idején. A pálmaolaj különösen kedvelt a szennyezett és beteg vér tisztítására, és kisgyermeknek csak testet fejlesztő ricinusolajat és vért termelő pálmaolajat adnak egészen a második életévig.

Ajánlott irodalom

- Fisher, S., (1968) Testkép. In: Sills, D. (ed.) *International Encyclopaedia of the Social Sciences*. New York: Free Press, pp. 113-116
- Foster, G. M. (1994) *Hippocrates' Latin America Legacy: Humoral Medicine in the New World*. Langhorne: Gordon and Breach. A latin-amerikai „forró–hideg” elképzelésrendszer eredetével és lényegével kapcsolatos elemző tanulmány.
- Helman, C. (1992) *The Body of Frankenstein's Monster: Essays in Myth and Medicine*. New York: WW Norton. A modern orvostudomány illetve a populáris kultúra testképével foglalkozó tanulmányok.
- Polhemus, T. (ed.) (1978) *Social Aspects of the Human Body*. Harmondsworth: Penguin. A témával foglalkozó cikkek gyűjteménye.
- Scheper-Hughes, N. and Lock, M. M. (1987) The mindful body: a proglomenon to future work in medical anthropology. *Medical Anthropology Quarterly* (New Series) (1), 6-41. A testképpel foglalkozó modern irodalom részletes áttekintése.

Élelem és táplálkozás

Az étel többet jelent számunkra táplálékforrásnál. Minden emberi társadalomban megvan a maga szerepe, erősen hatnak rá a mindennapi élet társadalmi, vallásos és gazdasági tényezői. Az emberek számára szimbolikus jelentéseket hordozhat, melyek kifejezik illetve megalkotják az ember-ember közötti, az ember-istenség közötti, az ember és természetes környezete közötti kapcsolatokat. Így az étel a társadalom ön-szerveződésének és világlátásának egy lényeges módja.

Az antropológus Claude Lévi-Strauss' véleménye szerint nincs olyan emberi közösség, melynek ne volna beszélt nyelve és ugyanígy nincs olyan emberi csoportosulás, mely ne dolgozna fel az étel egy részét főzéssel. Valóban, az emberi közösségek egyik meghatározó jellegzetessége, a kultúrát a természettől leválasztó fontos alapelem a „nyers” étel folyamatos feldolgozása „főtt” étellé.

Az antropológusok arra is rámutattak, milyen markáns különbségek lehetnek különböző kulturális csoportok között az ételekkel kapcsolatos képzeleteiket és tevékenységeiket illetően. Például, világszerte egészen eltérő vélemények vannak arról, hogy mi étel és mi nem az. Az egyik társadalomban vagy közösségben fogyaszthatónak tartott étel a másikban szigorúan tiltott. Számos eltérés tapasztalható a kultúrák között abban is, hogy miképpen termesztik, szüretelik, készítik, tárolják és eszik az ételeket. Minden kultúrának meg vannak a közmegegyezésen alapuló szabályai, melyek meghatározzák, ki készíti el és szolgálja fel az ételt és kinek; kik vagy milyen csoportok esznek együtt; hol és milyen alkalmakkor esznek az emberek; milyen a fogások rendje az étkezés során, milyen módon fogyasztják el az ételt. A kultúra a táplálkozás minden összetevőjét eléggé pontosan behatárolja és azt az adott közösség elfogadott életvezetésének részévé teszi.

Az ételkészítés a világban majdnem mindenhol általánosan női feladat,² de a nőket sok helyen bevonják a termelésbe is – gyakran közreműködnek az állatok fejésében, a baromfi, a lábasjószág ellátásában, a növények ültetésében, gondozásában és aratásában. A harmadik világ számos vidéki területén a nők vezető szerepet játszanak az élelmiszer-kereskedelemben is – ilyenek pl. a nyugat-afrikai, karibi, latin-amerikai „vásáros asszonyok”.

Mint tudjuk, az ételnek a mindennapi életben és különösen a társadalmi relációkban elfoglalt központi helye miatt még akkor is nehéz megváltoztatni az étellemmel kapcsolatos hiedelmeket és gyakorlatot, ha ezek nem biztosítják a megfelelő táplálkozást. Sok jó szándékú élelmész kutató, nővér és orvos szereztetett ilyen tapasztalatokat, amikor más